

УДК: 159.922.8:616.89-008.444.9

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15\(33\)-904-915](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-15(33)-904-915)

Хохуля Надія Вікторівна студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота», Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (044) 234-11-08,

Івженко Інна Борисівна кандидат наук державного управління, доцент, доцент кафедри соціальної освіти та соціальної роботи, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (044) 234-11-08, <https://orcid.org/0000-0003-2224-3292>

ПРОБЛЕМА АГРЕСИВНОСТІ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Анотація. Статтю присвячено актуалізації проблем серед сільської молоді, а саме, проблемам виникнення агресивності та причинам, які зумовлюють дані проблеми. У статті зазначено, що підвищення рівня агресивності серед підлітків у сільській місцевості спричинено недостатнім рівнем життя населення, обмеженістю соціальної інфраструктури та іншими факторами.

Розкрито поняття агресії та агресивності молодших підлітків у сільській місцевості. Визначено відмінність понять, що полягає у їх змісті, адже агресія передбачає конкретні дії, а агресивність – властивість індивіда.

Висвітлено основні теорії, що характеризують дані поняття з точки зору біології, психології та соціології: біологічна теорія К. Лоренца, психоаналітична теорія З. Фрейда, фрустарційна теорія Д. Долларта, Н. Міллера, теорія соціального научіння А. Бандури та теорія Л. Берковітца.

Охарактеризовано актуальні для сільської місцевості чинники, що призводять до агресивної поведінки молодших підлітків, серед яких: соціальні, які передбачають вплив оточуючого середовища на формування агресивності (вплив сім'ї, навчально-виховний вплив школи, вплив на особистість групами однолітків, вплив засобів масової інформації) та психологічні, які містять особистісні характеристики індивіда, що можуть виступати у ролі чинників агресивності зазначеної категорії (особливості віку молодшого підлітка, стереотипи як психологічна категорія).

У статті описано результати емпіричного дослідження щодо агресивності молодших підлітків сільської місцевості. У межах дослідження, ґрунтуючись на чинниках агресії молодих підлітків, було визначено критерії та показники зазначеного явища. Показниками емоційного критерію визначено

проблеми емоційного стану молодших підлітків та проблему агресивності як властивості індивіда, що призводить до агресії. Показниками комунікативного критерію визначено проблему схильності до конфліктів та наявність комунікативних бар'єрів, що не дозволяють конструктивно вирішити наявні проблеми. Описано результати оцінки по кожному з показників.

Ключові слова: агресія, агресивність, молодший підліток, сільська місцевість.

Khokhulia Nadia Viktorivna Student, Ukrainian State University Mykhailo Drahomanov State University, Pirogova St., 9, Kyiv, 01601

Ivzhenko Inna Borysivna PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Education and Social Work, Ukrainian State University Mykhailo Drahomanov State University, Pirogova St., 9, Kyiv, 01601, tel.: (044) 234-11-08, <https://orcid.org/0000-0003-2224-3292>

THE PROBLEM OF AGGRESSION OF YOUNGER ADOLESCENTS IN RURAL AREAS

Abstract. This article is dedicated to addressing issues among rural youth, specifically the problems of aggression and the reasons underlying these issues. The article notes that the increased level of aggression among adolescents in rural areas is caused by the insufficient living standards of the population, limited social infrastructure, and other factors.

The concept of aggression and aggressiveness in younger adolescents in rural areas is elucidated. The distinction between these concepts is highlighted, as aggression entails specific actions, while aggressiveness is an individual characteristic.

The article discusses the main theories characterizing these concepts from the perspectives of biology, psychology, and sociology, including Konrad Lorenz's biological theory, Sigmund Freud's psychoanalytic theory, the frustration-aggression theory by John Dollard and Neal Miller, Albert Bandura's social learning theory, and Leonard Berkowitz's theory.

The article characterizes the relevant factors for rural areas that lead to aggressive behavior in younger adolescents, including social factors that involve the influence of the environment on the formation of aggressiveness (family influence, educational impact of schools, influence on personality by peer groups, influence of mass media), and psychological factors containing individual characteristics that may act as aggressiveness factors for the mentioned category (age-specific characteristics of younger adolescents, stereotypes as a psychological category).

The article describes the results of empirical research regarding the aggressiveness of younger adolescents in rural areas. Within the research, based on

factors of youth aggression, criteria and indicators of this phenomenon were determined. Emotional criteria were identified as indicators of emotional state problems of younger adolescents and the problem of aggressiveness as an individual characteristic leading to aggression. Communicative criteria were identified as indicators of a predisposition to conflicts and the presence of communicative barriers that hinder the constructive resolution of existing problems. The results of the assessment for each of these criteria are described.

Keywords: aggression, aggressiveness, younger adolescent, rural area.

Постановка проблеми. Світовий розвиток не стоїть на місці, щодня оприлюднюються нові відкриття, звершення. Проте навіть на рівні прогресивного суспільства, що знаходиться в стані постійного розвитку існують проблеми. Як правило, ці проблеми пов'язані із суспільством, адже саме люди або розвивають світ, або ж призводять до його деградації. Суспільною проблемою, на яку ми звертаємо увагу наразі, є агресивність з боку молодших підлітків, що особливо гостро наростає у сільській місцевості.

Основною відмінністю міської та сільської місцевостей є рівень можливостей, що сприяє гармонійному розвитку особистості. Характерними особливостями сільської місцевості є недостатній рівень життя населення, низький рівень розвитку інфраструктури, проблеми з кількістю робочих місць та переважанням сезонної роботи, проте високий рівень соціальної згуртованості. Зазначені проблеми не можуть не позначитись на формуванні особистості підростаючої молоді. Наприклад, у випадку із соціальною інфраструктурою, ми можемо говорити про відсутність закладів для організації дозвільневої чи позанавчальної діяльності. Зрозуміло, що школа сприяє розумовому розвитку, частково справляє виховний вплив, проте для повноцінного розвитку особистості одного лише навчання недостатньо. Саме для цього створена позанавчальна діяльність, яка відсутня у більшості сільських громад, що в свою чергу призводить до організації підлітками власного дозвілля самотійно. Вони, як правило, долучаються до взаємодії з представниками більш дорослого покоління, що спричинене високим рівнем соціальної згуртованості сільського населення. Проте через обмеженість соціального досвіду можуть переймати суспільно-неприйнятні форми поведінки. Одним з проявів такої поведінки є агресія по відношенню до оточуючих чи до себе.

Особливо проблема агресивності постає на етапі молодшого підліткового віку, коли відбувається процес дорослішання. На даному етапі виникає протиріччя – з'являється почуття дорослості, проте залишається неспроможність самотійно вирішити власні проблеми. Таких протиріч у даний період виникає чимало. Як наслідок таких протиріч з'являються прояви агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До дослідження явища агресії як такого долучались зарубіжні та вітчизняні науковці: Д. Річардсон,

Е. Фром, К. Лоренц, Л. Берковіц, Р. Берон, Ю. В. Качанова та інші. Проблема агресивності у підлітковому середовищі розкривається у працях М. М. Тесленко, О. Б. Орос, О. В. Волянської, О. Є. Мойсеевої, З. В. Спринської, та інші. Серед науковців, що приділяють увагу проблемам сільської підліткової молоді, варто виділити таких дослідників: Л. В. Дикань, Г. О. Слабкий, С. М. Загородній, Т. А. Новак та інші. У сучасних наукових практиках досить рідко проводяться дослідження проблем саме сільських підлітків, що і зумовило вибір нашої теми: *Проблема агресивності молодших підлітків у сільській місцевості*.

Мета статті полягає в обґрунтуванні проблеми агресивності молодших підлітків сільської місцевості.

Виклад основного матеріалу. Проблема дослідження агресії та агресивності розглядається науковцями різних сфер та наук: психології, соціології, кримінології тощо. Науковці висвітлюють власне бачення щодо проблеми у формі теорій.

У науковій літературі існує ряд теорій, які пояснюють явище агресивності: біологічна теорія К. Лоренца, що пояснює агресію як інстинкт, основною функцією якого є збереження виду; психоаналітична теорія З. Фрейда теж пов'язує бачення стосовно агресії з людськими інстинктами, проте він наголошував на тому, що агресія породжується Танатосом – інстинктивним бажанням до руйнування; фрустраційна теорія, основоположником якої є Д. Долларт, який стверджував, що агресія завжди породжується фрустрацією (перешкодою, що стоїть на шляху до досягнення мети); фрустраційна теорія було дещо доповнена Н. Міллером, який наголошував, що фрустрація не завжди призводить до агресії, агресія є лише однією з форм поведінки, залежно від ситуації; теорія соціального наuczіння А. Бандури пояснює агресію як зразок поведінки, засвоєної в процесі соціалізації індивіда; за теорією Л. Берковіца агресія породжується під впливом агресивних стимулів (фрустрація, біль, дискомфорт), проте дані стимули лише провокують бажання до агресії, для того щоб агресія перейшла у поведінковий прояв необхідні так звані пускові подразники [1].

Кожна із зазначених теорій описує окремий процес, який виступає чинником агресивної поведінки. Проте лише розглядаючи їх у сукупності, а також беручи до уваги експериментальні дослідження можна отримати цілісну картину щодо явища агресії. Це спричинено тим, що жодна із запропонованих теорій не дає повного бачення щодо поняття і причин агресії.

Як правило, агресію та агресивність розглядають як прояви певних асоціальних дій, що передбачають ворожість, грубість, насильницькі чи злочинні дії, конфліктність тощо. Часто науковці ототожнюють поняття агресії та агресивності, проте варто зауважити, що перше передбачає конкретну дію, поведінковий прояв, а друге – це риса характеру або ж емоційний стан людини у певний момент. Тобто агресія виступає поведінковим проявом агресивності як властивості особистості.

Враховуючи зазначене та проаналізувавши ряд дефініцій термінів «агресія» та «агресивність», найбільше нам імпонують визначення Тимошенко В. І., відповідно до якого агресія тлумачиться як «поведінка, спрямована на завдання фізичної або психологічної шкоди, аж до знищення об'єкта агресії» [2, с.56], та бачення Трофимчук В. В., відповідно до якого «агресивність особистості – це інтегрована сукупність властивостей особистості, яка виражається у потенційній готовності до позитивних чи негативних дій, що залежать від впливу соціально-психологічних чинників» [3, с.187].

Як зазначено у останньому визначенні, агресивність особистості залежить від ряду соціально-психологічних чинників. Тому для подальшого дослідження важливо визначити, які саме чинники можуть призводити до агресивності у молодшому підлітковому віці. Категорія соціально-психологічних чинників містить дві складові: соціальну та психологічну. Перша передбачає соціалізуючий вплив середовища, друга – психологічні особливості самої особистості.

Процес соціалізації молодшого підлітка сільської місцевості відбувається в умовах сім'ї, школи та груп однолітків. Крім того, в умовах сучасного інформаційного суспільства з'явився ще один соціалізуючий фактор – засоби масової інформації (ЗМІ). Кожен із зазначених факторів, за окремих умов, може виступати у ролі чинника агресивності молодшого підлітка. Розглянемо детальніше умови, за яких дані чинники можуть провокувати агресію з боку досліджуваної категорії.

1. Вплив сім'ї. Відомо, що переважна кількість сільських сімей є робітничими, що часто зумовлено низьким освітнім рівнем батьків та обмеженими можливостями у виборі професії. Окрім того, як показано у дослідженні Г. Слабкого та М. Загороднього, більшість чоловіків (51,9%) та жінок (60,9%) із сільських сімей мають середній рівень освіти; статистика щодо неповного середнього рівня освіти показує дещо нижчі результати: серед чоловіків (25,5%) та жінок (21,9%). Також існує проблема з працевлаштуванням, згідно цієї ж статистики, 35,6% чоловіків та 30,5% жінок є безробітними; 22,3% чоловіків і 16,7% жінок працюють сезонно; офіційно працевлаштовані 16,9% чоловіків та 26,9% жінок; решта займаються домашнім господарством, є інвалідами або ж є підприємцями, проте частка кожної із зазначених груп є досить невисокою. Також, особливістю сільських сімей є високий рівень конфліктності, на що вказали 95,9% опитаних дослідниками чоловіків та 93,2% опитаних жінок [4]. На основі цього виникає ряд проблем, що можуть призводити до агресивності з боку молодших членів сім'ї: економічні (проблеми з працевлаштуванням не дозволяють повноцінно забезпечувати потреби сім'ї, а також через зосередженість на економічних проблемах, батьки не приділяють достатньої уваги дитині та її вихованню), навчально-виховні (низький рівень освіти може викликати конфлікти між

батьками і дітьми з приводу навчання та розвитку дитини, а також зумовлювати виховні дилеми у сім'ї), психологічні (високий рівень конфліктності у сім'ї може призводити до різних наслідків, в залежності від суб'єктів конфлікту: замкнутість дитини, депресивні розлади, агресивність, ворожість до оточуючих, формування думки «конфлікт – це норма» тощо).

2. Навчально-виховний вплив школи. В умовах сільської місцевості чи не єдиним осередком культурного та інтелектуального розвитку особистості є школа. Тому її роль дуже важлива у житті кожного селянина. Як зазначає Т. А. Новак, у сільській школи значно більші можливості взаємодії із соціальним середовищем, ніж у міській. Тому дуже важливу роль у її діяльності відіграє роль партнерства із місцевими закладами, що передбачає залучення дітей до різних видів діяльності: культурної, пізнавальної, трудової. Така діяльність сприятиме кращому процесу соціалізації та особистісного розвитку дітей різного віку [5]. Проте, як показує практика, таке партнерство - рідкість, особливо в умовах сьогодення. Тому варто назвати наступні проблеми сільської школи, які можуть призводити до агресії з боку молодших підлітків: обмежений виховний вплив (дотримання принципу «школа для навчання – сім'я для виховання»), низький рівень оцінки можливостей дітей (як правило сільські школи рекламують учням для подальшого навчання коледжі, або ж професійно-технічні училища, але дуже рідко говорять про навчання у вищих навчальних закладах, що у свою чергу знижує самооцінку дітей та бажання до саморозвитку), несправедливе оцінювання знань (заниження оцінки через погану поведінку учня, особисті симпатії або антипатії, погану успішність на інших уроках тощо).

3. Вплив на особистість групами однолітків. Провідною діяльністю молодшого підлітка є міжособистісне спілкування з однолітками. Саме в процесі такої діяльності відбувається засвоєння окремих норм чи особливостей поведінки, що не завжди можуть обговорюватись зі старшими представниками суспільства, батьками, вчителями тощо. Наприклад, більшу частину інформації щодо формування статі діти отримують саме від ровесників. Також саме при міжособистісній взаємодії засвоюються навички соціальної взаємодії серед яких відстоювання власних інтересів, або ж навпаки – уміння підкорятися правилам колективної роботи. Окрім того, взаємодія з ровесниками сприяє формуванню конкурентоспроможності, а також автономії від дорослого покоління, що сприяє розвитку самостійності [6]. Проте вплив спілкування з групами однолітків може передбачати і деструктивний характер, що провокує прояви агресивності: підвищення рівня конфліктності (відстоювання власних інтересів, що постійно переростає у конфлікт може призвести до формування думки, що вирішення будь-яких проблем конфліктом – це норма); бажання у самоствердженні (у молодшому підлітковому віці також формуються явища самооцінки, рефлексії тощо, що може призводити до агресивних дій по відношенню до інших з метою

самоствердитись та підвищити власну самооцінку); приналежність до референтної групи (зادля того, щоб стати частиною зразкової групи, або ж досягнути належного статусу у ній діти молодшого підліткового віку можуть чинити будь-які дії, будь вони конструктивні чи деструктивні).

4. Вплив ЗМІ. У сучасному світі неможливо уявити існування без засобів масової інформації. Представників підростаючого покоління називають «діти Інтернету», адже практично усе своє дитинство вони провели у мультфільмах та відеоіграх, що не могло не вплинути на їх розвиток. Інформація, отримана із ЗМІ впливає на два аспекти підлітків: когнітивний (сприяє формуванню знань) та емоційний (викликає емоції та почуття, що впливають на психічний стан дитини) [7]. Проте проблемою сучасних ЗМІ є орієнтація на економічну вигоду виключаючи спрямованість на виховання моральних цінностей у сучасної молоді. Тому характерними особливостями ЗМІ, що призводять до агресивності підлітків можуть слугувати наступні: викривлення морально-етичних цінностей (наприклад, зосередженість на матеріальних цінностях як найважливіших у житті людини, упускаючи важливість людяності, щирості тощо); сприяння формуванню неприйнятних форм поведінки; проблема розмежування добра і зла (у деяких кінострічках антигероїв подають з позитивної точки зору, що створює хибне уявлення у дітей про добро і зло).

Друга група чинників, на яку нам би хотілось звернути увагу – психологічні. Дана група чинників передбачає особистісні характеристики індивіда, наслідком яких може стати агресивна поведінка. Серед зазначених чинників варто виділити наступні: особливості віку, що передбачають також вікову кризу, наявність відхилень ментального здоров'я, стереотипи як психологічна категорія. Розглянемо детальніше вплив кожного на формування агресивності у молодшому підлітковому віці.

1. Особливості віку молодшого підлітка. Основною характеристикою молодшого підліткового віку є почуття дорослості, бажання до самостійності та автономії від батьків. У цьому віці починає формувати світогляд індивіда, тому дитина починає аналізувати та піддавати критиці всі пропозиції та зауваження, сказані в її сторону, а також вона дуже чутлива до критики. Як зазначає психолог Н. Нестерцова, у молодшому підлітковому віці виникає ряд потреб: потреба у самовизначенні; спілкуванні з однолітками; прийняття іншими його таким, яким він є; потреба у любові; в особистому просторі; в справедливості; наслідуванні кумирам тощо [8]. У випадку, коли потреби неможливо задовольнити – виникає агресія. Дане явище може також виникати як наслідок кризи підліткового віку, адже, як відомо, вона є однією з найскладніших у процесі онтогенезу людини.

2. Стереотипи як психологічна категорія. Словник з психології Американської психологічної асоціації передбачає таке бачення даного поняття: «Стереотип – це набір когнітивних узагальнень (наприклад, переконань, очікувань) про якості і характеристики членів групи або

соціальної категорії. Стереотипи, як схеми, спрощують і пришвидшують сприймання та судження, але вони часто гіперболізовані, скоріше негативні, ніж позитивні, та стійкі до змін навіть тоді, коли люди, що сприймаються не є конгруентні стереотипу» [9, с. 1031]. Особливо актуальною є проблема поширення стереотипів у сільській місцевості. Яскравим прикладом є поширення серед сільських дітей думки, що вони гірші за дітей з міста. Такий стереотип знецінює сільську дитину як особистість, призводить до зниження її самооцінки та зменшення мотивації до розвитку. Негативний зміст стереотипів та, як правило, невідповідність їх дійсності сприяють формуванню агресивності особливо у підлітковому віці, коли формується уявлення про власне «Я», а емоційні потяги переважають над інтелектуальними.

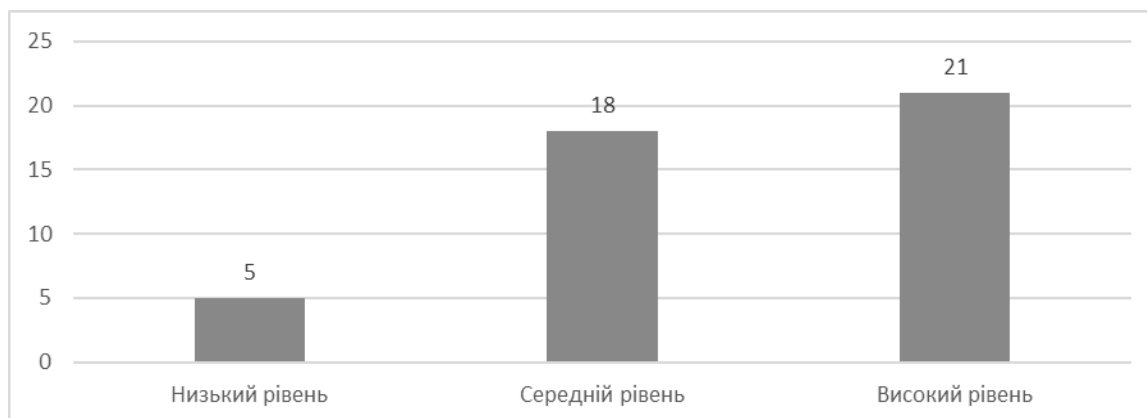
На основі зазначених факторів нами було проведено діагностичне дослідження на визначення серед учнів сьомих класів (12-13 років) двох навчальних закладів: Оболонського опорного закладу загальної середньої освіти Оболонської сільської ради Полтавської області (29 учнів) та Погребняківського закладу загальної середньої освіти Оболонської сільської ради Полтавської області (16 учнів), – з метою визначення рівня схильності до агресії серед молодших підлітків.

Враховуючи зазначені фактори нами було визначено два основні критерії щодо дослідження рівня агресії молодших підлітків: емоційний, що передбачає дослідження емоційного стану та визначення рівня агресивності як властивості індивіда, що призводить до агресії; комунікативний, що передбачає дослідження рівня схильності до конфліктів та наявність комунікативних бар'єрів, що не дозволяють конструктивно вирішити наявні проблеми.

Визначення емоційного стану реципієнтів відбувалось за допомогою тесту «САН». Для діагностики агресивності було використано модифіковану методику «Діагностика ворожості» (за шкалою Кука-Медлей), а саме було використано частину опитувальника, що спрямована на визначення рівня агресивності. Наявність комунікативних бар'єрів було визначено за допомогою діагностичної методики «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (за В.В. Бойко). Діагностика схильності до конфліктів визначалась за допомогою методики «Чи конфліктна Ви особистість?» [10, с. 314-316].

Основною проблемою нашого дослідження є агресія, тому першочергово варто визначити власне рівень агресивності опитаних нами дітей. Для цього нами було використано методику «Діагностика ворожості» (за шкалою Кука-Медлей).

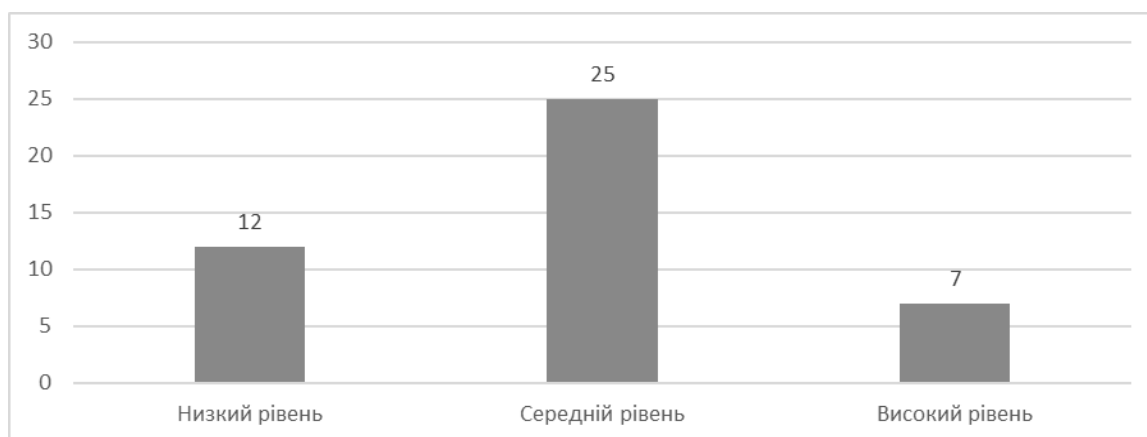

Рис. 1. Рівень агресивності молодших підлітків

Як можна помітити, проблема з агресивністю простежуються у 21 учасника опитування (48%). Такі підлітки часто імпульсивні, вороже ставляться до інших, відмовляються від пропозиції конструктивно вирішити проблему тощо. Середній рівень агресивності наявний у 18 учасників (41%), для них властиво час від часу проявляти агресію лише у конкретних ситуаціях, що загалом є нормою у суспільстві. Для низького рівня, до якого увійшло 5 учасників опитування (11%) характерно якістю є поступливість, високий рівень моральності та духовності тощо.

Наступною проблемою, що може виступати ознакою агресії є емоційність, яка досить актуальна для молодших підлітків, на що вказують і результати діагностики (мал. 2). З метою визначання наявності проблеми емоційності нами було використано тест «САН».

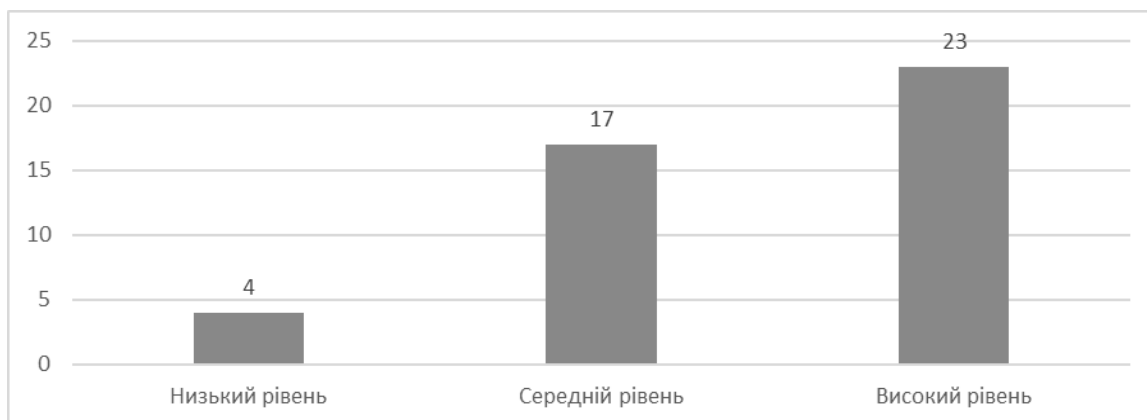

Рис. 2. Рівень емоційної стійкості молодших підлітків

Відповідно до отриманих результатів 27% опитаних учнів мають проблеми, що пов'язані з емоційними станами, тобто негативні емоції переважають на позитивними. У 57% учнів простежується середній емоційний

стан, що частково передбачає проблеми із самопочуттям, активністю і настроєм. І лише у 16% опитаних відсутні проблеми у сфері емоцій.

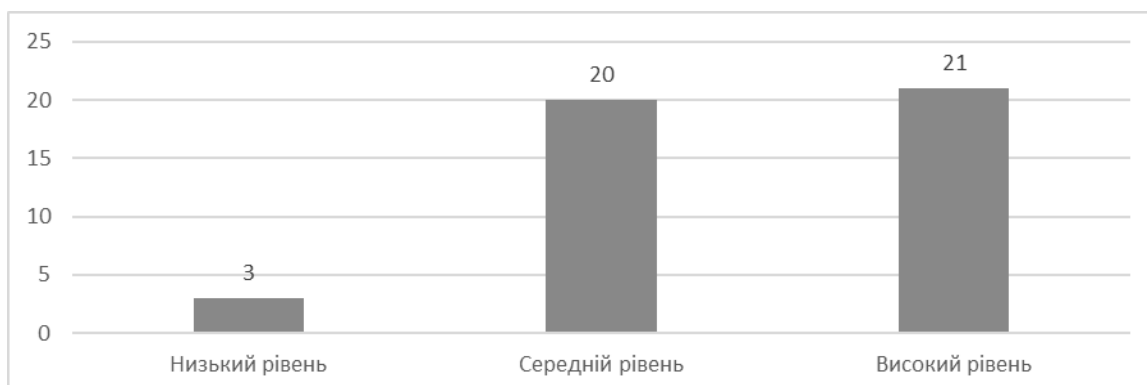
За допомогою методики «Чи конфліктна Ви особистість?» було визначено схильність молодших підлітків до конфліктів.

Рис. 3. Рівень схильності молодших підлітків до конфліктів

Результати методики показали, що 23 респонденти (52%) мають високий рівень конфліктності. Для таких дітей конфлікти наче «повітря». Вони часто створюють конфліктні ситуації провокуючи інших на конфлікт. Агресивно реагують на будь-яку критику у власну сторону. Середній рівень конфліктності простежується у 17 опитаних (39%). Такі особи конфліктують лише тоді, коли інші варіанти вирішення проблеми вичерпані. Частіше об'єктивні при вирішенні конфлікту та схильні до пошуку компромісу. Низький рівень конфліктності притаманний лише 4 опитаним (9%). У більшості випадків такі особи пристосовуються до думок інших та схильні уникати конфліктів. Їм складно висловлювати та відстоювати власні думки.

Останньою методикою, яка була використана у нашому дослідженні є «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» автором якої є В.В. Бойко.

Рис. 4. Рівень емоційних бар'єрів у спілкуванні молодших підлітків

Можна прийти до висновку, що проблема емоційних бар'єрів у молодших підлітків прогресує. Серед опитаних у 21 учасника (48%) простежується високий рівень емоційних бар'єрів, які перешкоджають ефективній комунікації з оточуючими. У 20 респондентів (45%) спостерігається середній рівень емоційних бар'єрів, що свідчить про часткове ускладнення у спілкуванні. Низький рівень емоційних бар'єрів наявний у 3 опитаних (7%), що свідчить про те, що емоції практично не заважають їм вибудовувати конструктивні зв'язки при спілкуванні з іншими.

Висновки. Отже, підводячи підсумок, можна визначити, що агресія є поведінковим проявом до якого призводить агресивність як властивість особистості. Основними чинниками агресивності молодших підлітків сільської місцевості є соціальні, що передбачають соціалізуючий вплив оточення, та психологічні, тобто особистісні характеристики індивіда.

У межах визначених чинників проведено експериментальне дослідження, яке яскраво демонструє наявність проблем у досліджуваній категорії з агресивністю, конфліктністю та наявністю бар'єрів, що перешкоджають конструктивній взаємодії з оточуючими. А також частково наявна проблема з емоційною стійкістю, що також може призводити до проблем з агресією.

Проведене дослідження дозволяє визначити перспективи щодо подальшого дослідження у межах пошуку форм та методів профілактики агресивності молодших підлітків, що проживають у сільській місцевості.

Література:

1. Латіна Ю. В. Теорії агресивності в соціології. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Серія «Соціологія»*. Миколаїв, 2008. Т. 103. Вип. 90. С. 109-112.
2. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. № 6 (164). С. 55–63.
3. Трофимчук В. В. Теоретичний аналіз феномену "агресивність особистості". *Проблеми сучасної психології*. Запоріжжя: ЗНУ, 2018. № 1. С. 184-188.
4. Слабкий Г. О., Загородній С.М. Характеристика психологічного клімату у сільських сім'ях. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. Київ, 2010. № 1. С. 72-77.
5. Новак Т. А. Роль соціально-педагогічного комплексу сільської школи у формуванні соціальної компетентності особистості. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжин, 2012. № 6. С. 113-116.
6. Тесленко М. М. Дослідження впливу тривожності підлітка та його статусне положення у групі однолітків. *Психологія і особистість*. Київ, 2016. № 2(1). С. 105-115.
7. Карт Д.А. Вплив засобів масової інформації на розвиток особистості у підлітковому віці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки*. Київ: 2016. Вип. 4(49). С. 241-247.
8. Нестерцова Н. Психологічні особливості молодшого підліткового віку. URL: <https://ranok-school.com/2020/06/30/psykholohichni-osoblyvosti-molodshoho-pidlitkovoho-viku-2/>

9. APA dictionary of psychology [Text] / Gary R. VandenBos, editor-in-chief //2nd edition. Washington DC, 2015. 1204 p.

10. Ложкін Г. В., Пов'якель Н. І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: Навчальний посібник. Київ: Професіонал, 2007. 416 с.

References:

1. Latina, Ju. V. (2008). Teorii agresivnosti v sociologii [Theories of aggressiveness in sociology]. *Naukovi praci [Chornomors'kogo derzhavnogo universitetu imeni Petra Mogili]. Serija «Sociologija» - Scientific works [of the Petro Mohyla Black Sea State University]. Series "Sociology", 103, 90, 109-112 [in Ukrainian].*

2. Timoshenko, V. I. (2015). Agresivna povedinka: її сутність та причини [Aggressive behavior: its essence and causes]. *Bjuleten' Ministerstva justicii Ukraini - Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine, 6 (164), 55-63 [in Ukrainian].*

3. Trofimchuk, V. V. (2018). Teoretichnij analiz fenomenu "agresivnist' osobistosti" [Theoretical analysis of the phenomenon "aggressive personality"]. *Problemi suchasnoï psihologii - Problems of modern psychology, 1, 184-188 [in Ukrainian].*

4. Slabkij, G. O., Zagorodnij, S.M. (2010). Harakteristika psihologichnogo klimatu u sil's'kih sim'jah [Characteristics of the psychological climate in rural families]. *Visnik social'noi gigieni ta organizacii ohoroni zdorov'ja Ukraini - Herald of social hygiene and health care organization of Ukraine, 1,72-77 [in Ukrainian].*

5. Novak, T. A. (2012). Rol' social'no-pedagogichnogo kompleksu sil's'koï shkoli u formuvanni social'noï kompetentnosti osobistosti [The role of the socio-pedagogical complex of the village school in the formation of the social competence of the individual]. *Naukovi zapiski [Nizhins'kogo derzhavnogo universitetu im. Mikoli Gogolja]. Serija «Psihologo-pedagogichni nauki» - Scientific notes [Nizhyn State University named after Mykola Gogol]. Series "Psychological and pedagogical sciences", 6, 113-116 [in Ukrainian].*

6. Teslenko, M. M. (2016). Doslidzhennja vplivu trivozhnosti pidlitka ta jogo statusne polozhennja u grupi odnoltkiv [Study of the impact of anxiety on a teenager and his status position in a group of peers]. *Psihologija i osobistist' - Psychology and personality, 2(1), 105-115 [in Ukrainian].*

7. Kart, D.A. (2016). Vpliv zasobiv masovoï informacii na rozvitok osobistosti u pidlitkovomu vici [The influence of mass media on personality development in adolescence]. *Naukovij chasopis Nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M.P. Dragomanova. Serija 12: Psihologichni nauki - Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Dragomanova. Series 12: Psychological sciences, 4(49), 241-247 [in Ukrainian].*

8. Nesterova, N. Psihologichni osoblivosti molodshogo pidlitkovogo viku [Psychological features of younger adolescence]. *ranok-school.com* Retrieved from <https://ranok-school.com/2020/06/30/psykholohichni-osoblyvosti-molodshoho-pidlitkovoho-viku-2/> [in Ukrainian].

9. Gary, R. (2015). *APA dictionary of psychology*. Washington DC [in English].

10. Lozhkin, G. V., Pov'jakel', N. I. (2007). *Psihologija konfliktu: teorija i suchasna praktika [Psychology of conflict: theory and modern practice]*. Київ: Професіонал [in Ukrainian].